

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้จะกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยเริ่มด้วยผู้วิจัยศึกษาเอกสาร งานวิจัย หนังสือ และสิ่งพิมพ์ที่กล่าวถึงลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ควรจะมีสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน มาสรุปเป็นลักษณะความเป็นพลเมืองดีได้ 49 ลักษณะ พร้อมให้ความหมายของแต่ละลักษณะ แล้วนำลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่สรุปได้ในขั้นต้นเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 13 ท่าน พิจารณาและให้ข้อคิดเห็น แล้วจึงนำผลการพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิมาสรุปภายใต้คำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษา ได้ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการวิจัยทั้งสิ้น 40 ลักษณะ

นำเกณฑ์ลักษณะความเป็นพลเมืองดีมาสร้างแบบวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือเรียน พร้อมกำหนดหน่วยในการวิเคราะห์เป็น คำ วลี ประโยค เนื้อหาสำคัญหรือความคิดรวบยอด (concept) ของเนื้อหาในหนังสือเรียน ทดลองวิเคราะห์หนังสือเรียนกลุ่มวิชาสังคมศึกษา คือ วิชาพระพุทธศาสนา (ส0410) บทที่ 1-3 และหนังสือเรียนกลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ คือ วิชาวิทยาศาสตร์กายภาพ ชีวภาพ เรื่องกินคืออยู่ดี ทั้งเล่ม แล้วนำผลการวิเคราะห์เสนอต่อผู้เชี่ยวชาญทางด้าน การวิเคราะห์เนื้อหา 3 ท่าน เพื่อพิจารณาความตรงในการวิเคราะห์ จากนั้นทดลองสุ่มหนังสือเรียน 1 เล่ม ได้

หนังสือเรียนวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพชีวภาพ เรื่องยากับชีวิต นำมาวิเคราะห์ซ้ำ 2 ครั้ง โดยแต่ละครั้งใช้เวลาห่างกัน 1 สัปดาห์ เพื่อหาความคงเส้นคงวาในการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย ต่อจากนั้นผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์หนังสือเรียนทั้งหมด

หนังสือเรียนที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้แก่ หนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในวิชาบังคับแกน วิชาบังคับเลือก และวิชาเลือกเสรี รวม 6 วิชา รวมหนังสือเรียนทั้งหมด 42 เล่ม

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีแจกแจงความถี่ และหาค่าร้อยละ เพื่อแสดงลักษณะความเป็นผลเมืองดี โดยนำเสนอในรูปของตารางประกอบคำบรรยาย

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์ลักษณะความเป็นผลเมืองดีที่ปรากฏในหนังสือเรียน ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) พบว่า มีเนื้อหาที่บ่งบอกลักษณะความเป็นผลเมืองดี ปรากฏในหนังสือเรียนครบ 40 ลักษณะ รวมความถี่ทั้งสิ้น 7,714 ครั้ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 จำนวนลักษณะความเป็นผลเมืองดีที่ปรากฏในแต่ละกลุ่มวิชาเป็นดังนี้ กลุ่มวิชาภาษาไทย 1,729 ครั้ง กลุ่มวิชาสังคมศึกษา 3,466 ครั้ง กลุ่มวิชาพัฒนาบุคคลิกภาพ 723 ครั้ง กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ 467 ครั้ง และกลุ่มวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ 1,329 ครั้ง (ตาราง 1)

1.2 ลักษณะความเป็นผลเมืองดีที่ปรากฏในแต่ละกลุ่มวิชา เป็นดังนี้ กลุ่มวิชาภาษาไทย 35 ลักษณะ กลุ่มวิชาสังคมศึกษา 39 ลักษณะ กลุ่มวิชาพัฒนาบุคคลิกภาพ 34 ลักษณะ กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ 17 ลักษณะ และกลุ่มวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ 36 ลักษณะ

2. ลักษณะความเป็นผลเมืองดีที่ปรากฏมาก 10 ลำดับ ได้แก่ ความมีเหตุผล การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ทักษะทางภาษาไทย การตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรับผิดชอบ ความมีมนุษยสัมพันธ์ การมีค่านิยมที่ถูกต้อง ความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย และความเมตตากรุณา ลักษณะความเป็นผลเมืองดีที่ปรากฏน้อย 10 ลำดับ

ได้แก่ ทักษะทางด้านภาษาต่างประเทศ ทักษะด้านการคำนวณ ความสามารถเลือกรับและนำความรู้
 สากลมาประยุกต์ใช้กับครอบครัวและชุมชน การเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี ความเป็นผู้นำและผู้ตาม
 ทักษะด้านการจัดการ การตรงต่อเวลา การมีน้ำใจนักกีฬา การรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบ
 ประชาธิปไตยและการใช้เวลาให้เป็นประโยชน์

สำหรับลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ไม่ปรากฏเกือบทุกกลุ่มวิชา ได้แก่ ทักษะทาง
 ด้านภาษาต่างประเทศ ปรากฏในกลุ่มวิชาภาษาไทย และการเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี ปรากฏใน
 กลุ่มวิชาสังคมศึกษา

2.1 ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏมาก 5 ลำดับ แยกตามกลุ่มวิชามีดังนี้

กลุ่มวิชาภาษาไทย ได้แก่ ทักษะทางภาษาไทย ความมีเหตุผล การตระหนัก
 ในคุณค่าของการศึกษา การมีค่านิยมที่ถูกต้อง และความเสียสละ

กลุ่มวิชาสังคมศึกษา ได้แก่ การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ความมี
 เหตุผล การตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทักษะทางภาษาไทย
 และการมีค่านิยมที่ถูกต้อง

กลุ่มวิชาพัฒนาบุคลิกภาพ ได้แก่ การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา การ
 ละเว้นเสพสิ่งเสพติดให้โทษ ความมีเหตุผล รักความสะอาด และความมีมนุษยสัมพันธ์

กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ ได้แก่ ความมีเหตุผล การตระหนักใน
 คุณค่าของการศึกษา การตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทักษะ
 ทางภาษาไทยการพึ่งตนเอง และทักษะในการใช้เทคโนโลยี

กลุ่มวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความมีเหตุผล การ
 ตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ความมีมนุษยสัมพันธ์ และรักความสะอาด

2.2 ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏมากทั้ง 5 กลุ่มวิชา ได้แก่ ความมีเหตุผล
 การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ปรากฏมาก 3 กลุ่มวิชา ได้แก่ ทักษะทางภาษาไทย ลักษณะ
 ความเป็นพลเมืองดีปรากฏมาก 2 กลุ่มวิชา ได้แก่ การรักความสะอาด ความมีมนุษยสัมพันธ์ การ
 มีค่านิยมที่ถูกต้อง และการตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีที่ปรากฏมาก ได้แก่ ลักษณะและ
 พฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ รองลงมา ได้แก่ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อ
 การเป็นสมาชิกที่ดีสังคม ลักษณะและพฤติกรรมที่ปรากฏน้อย คือ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อ

การเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ คิดเป็นร้อยละ 50.83 36.39 และ 12.78 ตามลำดับ

3.1 ลักษณะและพฤติกรรมที่ปรากฏมากแต่ละกลุ่มวิชา เป็นดังนี้

กลุ่มวิชาภาษาไทย ได้แก่ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ

กลุ่มวิชาสังคมศึกษา ได้แก่ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ

กลุ่มวิชาพัฒนาบุคลากร ได้แก่ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ

กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ ได้แก่ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ

กลุ่มพื้นฐานวิชาชีพ ได้แก่ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยสามารถแบ่งพิจารณาได้เป็น 3 ประเด็น คือ ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี และธรรมชาติของเนื้อหาวิชา

1. ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏ

จากผลการวิจัย พบว่า หนังสือเรียน ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีสอดแทรกอยู่ครบทั้ง 40 ลักษณะสะท้อนให้เห็นว่า หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีตามที่สังคมไทยปัจจุบันพึงประสงค์ เมื่อพิจารณาลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏพบว่า

1.1 ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏมากในหนังสือเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ได้แก่ ความมีเหตุผล การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ทักษะทางภาษาไทย การตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรับผิดชอบ ความมีมนุษยสัมพันธ์ การมีค่านิยมที่ถูกต้อง ความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย และความเมตตากรุณา ซึ่งสอดคล้องกับหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 ที่มุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะในวิชาสามัญเฉพาะด้าน ความเสียสละ ความเมตตากรุณา ความมีมนุษยสัมพันธ์ และการอนุรักษ์และเสริมสร้างทรัพยากรของประเทศ สำหรับลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านความมีเหตุผล ความรับผิดชอบ การมีค่านิยมที่ถูกต้อง และความมีระเบียบวินัย ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ควรปลูกฝังให้ผู้เรียนในระดับนี้ เมื่อพิจารณาตามพื้นฐานการศึกษาทางจิตวิทยาแล้ว การจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพจะต้องคำนึงถึงพัฒนาการของผู้เรียนด้วย ดังนั้น การจัดทำหนังสือเรียนนอกจากจะต้องมีเนื้อหาถูกต้องตรงตามหลักสูตรแล้ว ยังจะต้องคำนึงถึงวัยของผู้เรียนด้วย เช่น ผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นผู้ที่ที่อยู่ในวัยเริ่มจะย่างเข้าสู่ผู้ใหญ่ การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย อารมณ์ และสติปัญญา จะเกิดขึ้นค่อนข้างมาก ดังที่ พันธ์ หันนาคินทร์ (2528) กล่าวไว้ว่า เขาชนวัยนี้มักจะขาดความรอบคอบในการตัดสินใจ ถ้ามีความเชื่อแล้วมักจะเชื่ออย่างจริงจัง รวมทั้งไม่มีความอดกลั้นหรือใจเย็นพอที่จะพยายามเข้าใจความคิดเห็นของผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเมื่อผู้ใหญ่ขาดเหตุผลที่จะชี้ให้เห็นได้อย่างแจ่มแจ้งและด้วยความคิดสร้างสรรค์

1.2 ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏน้อย ได้แก่

- 1) ทักษะด้านภาษาต่างประเทศ และทักษะด้านการคำนวณ เป็นลักษณะที่หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 มุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนในระดับนี้ ผลการวิจัย พบว่า ลักษณะทั้งสองปรากฏในเนื้อหาหนังสือเรียนน้อย ทั้งนี้เพราะหนังสือเรียนที่ใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการวิเคราะห์ไม่ได้เน้นเนื้อหาทางด้านนี้ ดังนั้น จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าหนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายไม่ได้เน้นลักษณะความเป็นพลเมืองดีทั้งสองประการ อย่างไรก็ตาม ภายใต้อารมณ์ความรู้สึก วิเคราะห์หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในกลุ่มวิชาเลือกเสรีด้วย เพื่อจะได้ทราบว่าหนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีทั้งสองประการมากน้อยเพียงใด
- 2) การรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย เมื่อพิจารณาจากพื้นฐานทางการเมืองการปกครองแล้ว การจัดการศึกษาของประเทศไทยมุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย โดยกล่าวไว้ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ว่าเป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนสามารถทำประโยชน์ให้กับสังคมตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดี ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ประกอบกับประเทศไทยเป็นประเทศที่ใช้ระบอบประชาธิปไตยในการปกครองประเทศ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ปวงชนชาวไทยจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจ และมีจิตสำนึกในเรื่องของการรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย เพราะลักษณะดังกล่าวจะช่วยก่อให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ ผลการวิจัย พบว่าหนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 มีการสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดี ด้านการรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตยในปริมาณน้อย จากการศึกษาพบว่า มีเพียงหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา โดยเฉพาะหนังสือเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 เท่านั้นที่ได้สอดแทรกเนื้อหาในด้านนี้ ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักสูตรที่มุ่งให้ผู้เรียนสามารถทำประโยชน์ให้กับสังคมตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ดังนั้น เพื่อให้การจัดการศึกษาระดับนี้บรรลุผลตามหลักสูตร การจัดทำหนังสือเรียนวิชาบังคับแกน โดยเฉพาะวิชาสังคมศึกษา จะต้องมีการสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับการรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 และปีที่ 6 ด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดความต่อเนื่องสำหรับการปลูกฝังลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านนี้

3) การตรงต่อเวลา เป็นลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ควรจะมีปลูกฝังให้ผู้เรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เมื่อพิจารณาตามพื้นฐานการศึกษาทางสังคมจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถเพื่อการศึกษาต่อในระดับสูง หรือสามารถออกไปประกอบอาชีพได้ ประกอบกับสังคมไทยในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น ดังนั้น คุณลักษณะการตรงต่อเวลา จึงมีความจำเป็นและสำคัญ เพราะถ้าเป็นผู้ไม่รู้จักเวลาเสียแล้ว ย่อมจะทำให้เสียการงาน พลาดโอกาส รวมทั้งอาจจะขาดความเชื่อถือจากบุคคลต่าง ๆ ได้ จากผลการวิจัยที่พบว่า มีคุณลักษณะดังกล่าวน้อยนั้น อาจเป็นเพราะหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 ไม่ได้มุ่งเน้นคุณลักษณะดังกล่าว จึงเป็นผลทำให้หนังสือเรียนไม่ได้มุ่งเน้นคุณลักษณะด้านการตรงต่อเวลาด้วย ดังนั้น การปรับปรุงหลักสูตรและการจัดทำหนังสือเรียนครั้งต่อไป ควรจะมีคุณลักษณะด้านการตรงต่อเวลาให้ผู้เรียนด้วย โดยสามารถสอดแทรกไว้ได้ทุกกลุ่มวิชา

4) ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่หลักสูตรระดับนี้ระบุไว้ว่าต้องมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียน ผลการวิจัย พบว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนมีการสอดแทรกคุณลักษณะดังกล่าวไม่เพียงพอ เนื่องจากในสภาวะปัจจุบันประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเท่ากับเป็นตัวเร่งให้การจัดการศึกษา ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาบุคคลให้มีคุณลักษณะที่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลง เมื่อพิจารณาจากพื้นฐานทางการศึกษาพบว่า การจัดการศึกษาของประเทศไทยที่ผ่านมา ยังไม่ได้เน้นให้ผู้เรียนเกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เท่าที่ควร ส่วนมากจะเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถในวิชาที่เรียนเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น การจัดทำหนังสือเรียนควรจะต้องเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในทุกกลุ่มวิชา

นอกจากลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏในปริมาณไม่มากพอดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏในปริมาณไม่มากพอ แต่เป็นคุณลักษณะที่หลักสูตรระดับนี้ต้องการปลูกฝังให้ผู้เรียน ได้แก่ ความสามารถเลือกรับและนำความรู้สึกลมาประยุกต์ใช้กับครอบครัว และชุมชน ความเป็นผู้นำและผู้ตาม ความสำนึกในความเป็นไทย และการมีสุขภาพดี ดังนั้น การจัดทำหนังสือเรียน และการตรวจสอบหนังสือเพื่ออนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนได้นั้น จะต้องคำนึงถึงเรื่องการมีเนื้อหาตรงตามหลักสูตร เป็นสำคัญ

2. ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี

จากผลการวิจัย พบว่า ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีที่ปรากฏมากที่สุด คือลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ รองลงมา คือ ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวง การอาชีพ ตามลำดับ จากการศึกษา พบว่า การกำหนดลักษณะความเป็นพลเมืองดีของลักษณะ และพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี สำหรับการวิจัยครั้งนี้อาจจะกระทบต่อผลการวิจัยที่ปรากฏ เพราะเมื่อพิจารณาถึงลักษณะความเป็นพลเมืองดีแต่ละลักษณะ และพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี แล้วปรากฏว่าลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ ได้กำหนดลักษณะความเป็นพลเมืองดีไว้ถึง 22 ลักษณะ จากลักษณะความเป็นพลเมืองดีทั้งหมด 40 ลักษณะ แต่ลักษณะ และพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี ของวงการทำงาน กำหนดลักษณะความเป็นพลเมืองดีไว้ 11 และ 17 ลักษณะ เท่านั้น ซึ่งทำให้พบว่าจำนวนความถี่ของลักษณะความเป็นพลเมืองดีในกลุ่มลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี ของมนุษยชาติ ปรากฏมากที่สุด ในเรื่องนี้สอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตร การศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตที่ท่าประโชนต่อสังคม ที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณลักษณะของผู้เรียน โดยกำหนด การพัฒนาคนเป็นข้อแรกซึ่งมีเป้าหมายปลายทางเพื่อมุ่งเน้นคุณลักษณะของพลเมืองให้เป็นสมาชิกที่ดี ของมนุษยชาติ มีคุณลักษณะที่กำหนดไว้สำหรับผู้เรียน 5 ลักษณะ ได้แก่ มีความรู้พื้นฐาน มีสุขภาพ กายใจสมบูรณ์ แก้ปัญหาเป็น เสียดุล และมุ่งพัฒนา ส่วนคุณลักษณะของพลเมืองเพื่อการเป็น สมาชิกที่ดีของวงการทำงาน และคุณลักษณะของพลเมืองเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมมิได้มีการ กำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนไว้อย่างชัดเจนเพียงแต่กล่าวไว้ว่า คุณลักษณะของผู้เรียนด้านพัฒนา อาชีพ โดยมีเป้าหมายการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการทำงาน ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายไว้ว่า เพื่อให้สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ รักษาการทำงาน มีเจตคติที่ดีต่ออาชีพ สุจริต เห็นช่องทางในการ ประกอบอาชีพและจัดการได้ สำหรับการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม กล่าวไว้ว่า เพื่อให้เข้าใจสภาพ และการเปลี่ยนแปลงของสังคมในประเทศและโลก มุ่งมั่นในการพัฒนาประเทศ และเข้าร่วม กิจกรรมพัฒนาสังคมตามบทบาทหน้าที่ของตน ตลอดจนอนุรักษ์และเสริมสร้างสิ่งแวดล้อม ศิลปะ วัฒนธรรมของประเทศ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2535) ดังนั้น พอจะกล่าวได้ว่า หนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 ได้มีการสอดแทรก ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติตรงตามจุดหมายของแนวทางการพัฒนา

หลักสูตร ของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งถือได้ว่าลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของ มนุษยชาติเป็นเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตที่ท่าประโยชน์ต่อสังคม ดังที่ นักการศึกษาหลายท่านได้เสนอทัศนะใหม่ว่า ความเป็นพลเมืองดีควรขยายขอบเขตไปถึงการเป็นพลเมือง ดีของโลกด้วย (ศิริเพ็ญ บุรณศิริ, 2532) ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัย ดังนี้

2.1 ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีที่ปรากฏในแต่ละกลุ่มวิชา พบว่า

1) ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ จากผลการ วิจัย พบว่า ลักษณะและพฤติกรรมในกลุ่มนี้ปรากฏในปริมาณมากถึง 5 กลุ่มวิชา

2) ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ จากผล การวิจัย พบว่า ลักษณะและพฤติกรรมในกลุ่มนี้ปรากฏในปริมาณน้อยทุกกลุ่มวิชา ดังนั้น ควรมีการ เพิ่มลักษณะและพฤติกรรมกลุ่มนี้ โดยเฉพาะในวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ ซึ่งถือว่าเป็นวิชาที่มุ่งให้ผู้ เรียนมีความรู้พื้นฐานและคุณธรรมเพื่อสามารถนำไปประกอบอาชีพได้

3) ลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม จากผลการวิจัย พบว่า ลักษณะและพฤติกรรมในกลุ่มนี้ปรากฏในปริมาณมากใน 3 กลุ่มวิชา คือ วิชาภาษาไทย วิชา สังคมศึกษา และวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ ควรจะเพิ่มลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็นสมาชิกที่ดี ของสังคมในกลุ่มวิชาพัฒนาบุคลิกภาพ

2.2 ลักษณะความเป็นพลเมืองดีในแต่ละกลุ่มลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็น สมาชิกที่ดีที่ปรากฏในเนื้อหาหนังสือเรียนในปริมาณน้อย มีดังนี้

1) ลักษณะความเป็นพลเมืองดีในกลุ่มลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็น สมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ ได้แก่ ทักษะด้านภาษาต่างประเทศ และทักษะด้านการคำนวณ ซึ่งได้ กล่าวไปแล้วในประเด็นแรก

2) ลักษณะความเป็นพลเมืองดีในกลุ่มลักษณะและพฤติกรรมเพื่อการเป็น สมาชิกที่ดีของวงการอาชีพ ได้แก่ การเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี ซึ่งปรากฏเฉพาะในกลุ่มวิชา สังคมศึกษาเพียงเล็กน้อย แต่ไม่ปรากฏในอีก 4 กลุ่มวิชา สำหรับความเป็นผู้นำและผู้ตาม ปรากฏใน 4 กลุ่มวิชา แต่มีจำนวนน้อย ดังนั้น การจัดหนังสือเรียนครั้งต่อไป ควรจะ

2.1 สอดแทรกลักษณะการเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคดีในเนื้อหา หนังสือเรียนวิชาภาษาไทย วิชาพัฒนาบุคลิกภาพ วิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ และพื้นฐานวิชา อาชีพ ให้เพียงพอที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนการสอน

2.2. เพิ่มเติมเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีด้านความเป็นผู้นำและผู้ตาม ในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย วิชาสังคมศึกษา วิชาพัฒนาบุคลิกภาพ และวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ

3. ธรรมชาติของเนื้อหาวิชา

จากผลการวิจัย พบว่า ในแต่ละกลุ่มวิชานั้นจะปรากฏลักษณะความเป็นพลเมืองดี มากน้อยแตกต่างกันตามธรรมชาติของเนื้อหาวิชา ดังนี้

3.1 กลุ่มวิชาภาษาไทย จากผลการวิจัย พบว่า ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏสอดคล้องกับจุดประสงค์ของหลักสูตรวิชาภาษาไทย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ซึ่งกำหนดแนวทางการจัดการศึกษาด้านเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอนว่าให้จัดเนื้อหาสาระของหลักสูตรทุกระดับการศึกษา โดยให้ความสำคัญแก่ภาษาไทย และให้มีการวิจัยและพัฒนานวัตกรรมและเทคโนโลยีทางการศึกษาที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนภาษาไทย นอกจากนี้ยังมีลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏในจำนวนมากในกลุ่มวิชานี้ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ควรจะมีปลูกฝังให้กับผู้เรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในสังคมปัจจุบัน โดยพิจารณาจากสภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดการเร่งรีบในการประกอบอาชีพ จนเป็นเหตุให้ทุกคนต่างชนวนหาผลประโยชน์เพื่อตนเองมากกว่าสิ่งอื่นใด อย่างไรก็ดี หนังสือเรียนวิชาภาษาไทยมีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีด้านมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในปริมาณน้อย ซึ่งไม่สอดคล้องกับจุดประสงค์ของหลักสูตรกลุ่มวิชาภาษาไทย

3.2 กลุ่มวิชาสังคมศึกษา จากผลการวิจัย พบว่า หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษามีการสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีตรงตามจุดประสงค์ของหลักสูตรกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ในเรื่อง การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ความมีเหตุผล การตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การมีค่านิยมที่ถูกต้อง ความมีมนุษยสัมพันธ์ และความเสียสละ สำหรับการรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย และความสามารถเลือกรับ และนำความรู้สึกลมาประยุกต์ใช้กับครอบครัวและชุมชน ลักษณะสองประการนี้หลักสูตรต้องการมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียน แต่ปรากฏว่าหนังสือเรียนมีคุณลักษณะดังกล่าว ไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนการสอน โดยเฉพาะความสามารถเลือกรับและนำความรู้สึกลมาประยุกต์ใช้กับ

ครอบครัวและชุมชน ไม่ปรากฏในหนังสือเรียนกลุ่มวิชาชั้นถึง 7 รายวิชา ดังนั้น การจัดทำหนังสือครั้งต่อไปควรมีการสอดแทรกคุณลักษณะดังกล่าวในรายวิชาที่ไม่ปรากฏ และเพิ่มเติมในรายวิชาที่ปรากฏไม่เพียงพอ จากการศึกษา พบว่า หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา โดยเฉพาะวิชาบังคับแกน มีเนื้อหาแบ่งเป็นเรื่อง ๆ เช่น วิชา ส401 มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นทางสังคมศึกษา สังคมไทย ศาสนา วิชา ส402 มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์ และหน้าที่พลเมือง เป็นต้น ดังนั้น การจะมุ่งปลูกฝังลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้มีความต่อเนื่อง ควรจะปรับเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาให้มีลักษณะเป็นการบูรณาการ โดยเพิ่มความยากง่ายตามระดับชั้นเรียน

3.3 กลุ่มวิชาพัฒนาบุคลิกภาพ จากผลการวิจัย พบว่า หนังสือเรียนในกลุ่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏมาก ได้แก่ การตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับจุดประสงค์ของหลักสูตรวิชาพลานามัยที่ต้องการให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจ หลักการปฏิบัติตนให้มีสุขภาพดีทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม จากการศึกษา พบว่า หนังสือเรียนวิชานี้ ได้มีการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีไว้มากกว่าหลักสูตรกำหนด แสดงให้เห็นว่า ผู้จัดทำหนังสือเรียนได้พิจารณาถึงความเหมาะสมของคุณลักษณะที่ต้องการมุ่งปลูกฝังให้แก่ผู้เรียนในระดับนี้ ดังจะเห็นได้ว่ามีลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านการละเว้นเสพสิ่งเสพติดให้โทษปรากฏในปริมาณมาก โดยหนังสือเรียนมีการนำเสนอเนื้อหาในเรื่องนี้ติดต่อกัน 2 ชั้นปี คือ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 และ ปีที่ 5 เมื่อพิจารณาตามพื้นฐานการศึกษาทางสังคมและด้านจิตวิทยาจะเห็นได้ว่า การให้การศึกษในเรื่องสิ่งเสพติดให้โทษในระดับนี้มีความจำเป็นและสำคัญที่ควรจะต้องเร่งรีบปลูกฝังให้แก่ผู้เรียน เนื่องจากในสภาพสังคมปัจจุบันมีการแพร่ระบาดของสิ่งเสพติดให้โทษมาก โดยเฉพาะในหมู่ผู้เรียน ดังที่ สมนึก รอดประเสริฐ และคณะ (อ้างถึงใน วารุณี กุริสสมบัติ, 2535) ศึกษาพบว่า ผู้ติดยาเสพติดอยู่ในช่วงอายุ 16-20 ปี สูงสุด ระดับการศึกษาสายสามัญชั้น ม.1-3 รองลงมา คือ สายอาชีพชั้น ม.4-6 ตามหลักจิตวิทยาพัฒนาการผู้ที่อยู่ในวัยนี้ยังเป็นวัยที่ขาดความรอบคอบในการตัดสินใจ และชอบการเรียนรู้ ทดลอง การให้ความรู้ที่ถูกต้อง เรื่องสิ่งเสพติดให้โทษจะสามารถทำให้ผู้เรียนไม่เสพสิ่งเสพติดให้โทษ ทั้งนี้ สังคมจะต้องจัดสิ่งแวดล้อมให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชน โดยเฉพาะด้านสื่อสารมวลชน ซึ่งเยาวชนส่วนใหญ่จะเลียนแบบไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย หรือพฤติกรรมอื่น ๆ อย่างไรก็ดี หนังสือเรียนวิชาพลานามัยระดับมัธยมศึกษาตอนปลายก็ยังมีได้มีการนำเสนอเนื้อหาแบบบูรณาการทำให้การมุ่งปลูกฝังคุณลักษณะ

ตามที่หลักสูตรกำหนด และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ไม่สอดคล้องต่อเนื่องกัน ดังนั้น การจัดทำหนังสือเรียนวิชาพลาณามีขครั้งต่อไปควรจะให้มึเนื้อหาแบบบูรณาการ โดยพิจารณาความยากง่ายตามระดับชั้นเรียน

3.4 กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ จากผลการวิจัย พบว่า มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏ สอดคล้องกับจุดประสงค์ของหลักสูตรในกลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ในด้านความมีเหตุผล การตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทักษะการใช้เทคโนโลยี ดังที่ มังกร ทองสุกดี (2521) และ พิจิต รัตกุล (2530) ได้กล่าวไว้ว่า วิชาวิทยาศาสตร์เป็นวิชาที่ค้นคว้าเพื่อหาความรู้ โดยอาศัยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ฝึกทักษะในการนำวิทยาศาสตร์ไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน มีเจตคติที่ถูกต้อง มีค่านิยมทางวิทยาศาสตร์ คือ คิด ทำ พูดอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีหลักเกณฑ์ ถ้าระบบความคิดเป็นไปได้ในทำนองนี้ส่วนใหญ่ประเทศจะเจริญก้าวหน้าไปได้ อย่างไรก็ตาม หนังสือเรียนวิชาวิทยาศาสตร์เป็นวิชาที่พบว่า มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีน้อยที่สุดซึ่งเป็นธรรมชาติของเนื้อหาวิชา ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านอื่น ๆ จึงปรากฏน้อยหรือไม่ปรากฏในกลุ่มวิชานี้ ถึงแม้ว่าเนื้อหาแต่ละบทไม่สามารถสอดแทรกลักษณะความเป็นพลเมืองดีได้หรือได้ไม่มากพอ แต่หนังสือเรียนสามารถที่จะสอดแทรกลักษณะความเป็นพลเมืองดีไว้ในส่วนของกิจกรรมท้ายบท ซึ่งเป็นส่วนที่จะนำไปสู่การปฏิบัติได้มาก

3.5 กลุ่มวิชาพื้นฐานวิชาอาชีพ จากผลการวิจัย พบว่า ลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ปรากฏมาก ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความมีเหตุผล และการตระหนักในคุณค่าของการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับจุดประสงค์ของหลักสูตรกลุ่มวิชานี้ และสอดคล้องกับ ผ่อง เทพช่วย (ผ่อง เทพช่วย อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536) ได้ประเมินผลโครงการโรงเรียนตัวอย่างการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาอาชีพ พบว่า นักเรียนมีคุณลักษณะความรับผิดชอบเป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด อย่างไรก็ตาม ยังมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ไม่ปรากฏ แต่ควรมีการสอดแทรกไว้ในกลุ่มวิชานี้ ได้แก่ การเป็นผู้นำและผู้ตาม การเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี และสามารถเลือกรับและนำความรู้สากลมาประยุกต์ใช้กับครอบครัวและชุมชน โดยพื้นฐานการศึกษาทางสังคม การจัดการศึกษามุ่งตอบสนองความต้องการทางสังคมในส่วนที่เป็นการพัฒนา และแก้ปัญหาของสังคม ในสภาวะการณ์ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ของประเทศไทย และของโลก ได้ส่งผลกระทบต่อครอบครัว ชุมชน และประเทศ ดังนั้น เพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ชุมชน

และประเทศ คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีดังกล่าวจึงควรจะได้มีการปลูกฝัง และสอดแทรกไว้ในกลุ่มวิชานี้ในปริมาณมาก

จากการศึกษาโดยภาพรวม พบว่า หนังสือเรียนตามหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 จำนวนมากไม่ได้ระบุคุณลักษณะที่เน้นตามธรรมชาติไว้ในหนังสือเรียน โดยพบเพียง 2 เล่มเท่านั้น ที่ระบุคุณลักษณะที่ต้องการเน้น คือ หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส 503 และหนังสือเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ส 0413 ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะผู้จัดทำหนังสือเรียน และผู้อนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนไม่ได้คำนึงถึงคุณลักษณะที่ต้องการจะเน้นตามธรรมชาติของวิชา การจัดทำและการตรวจสอบอาจจะคำนึงถึงเพียงมีเนื้อหาด้านวิชาการตรงตามหลักสูตร แต่ไม่ได้คำนึงถึงการปลูกฝังคุณลักษณะที่ต้องการเน้นตามหลักสูตรและตามธรรมชาติของเนื้อหาวิชา ดังนั้น การจัดทำหนังสือเรียนและการตรวจสอบหนังสือเรียนควรจะคำนึงถึงลักษณะที่เน้นตามธรรมชาติของวิชาด้วย

ข้อเสนอแนะ

ผลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ถึงแม้จะพบว่า มีลักษณะความเป็นพลเมืองดีครบทั้ง 40 ลักษณะก็ตาม แต่ยังมีลักษณะความเป็นพลเมืองดีบางลักษณะที่ควรจะได้มีการเน้นให้ผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะความคิดบางประการดังนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำหนังสือเรียน

1.1 การจัดทำหนังสือเรียนครั้งต่อไป ควรจะมีเนื้อหาตรงตามหลักสูตรทั้งทางด้านเนื้อหาสาระสำคัญ และคุณลักษณะของผู้เรียน รวมถึงการสอดแทรกเนื้อหาและคุณลักษณะที่เป็นปัญหาสำหรับสังคมในช่วงนั้น ๆ

1.2 หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 ควรเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดี ในด้านการตรงต่อเวลา ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความเป็นผู้นำและผู้ตาม ความคิดริเริ่มในการประกอบอาชีพที่สุจริต การรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตย และการละเว้นเสเพลสิ่งเสเพลคิดให้โทษ

1.3 การจัดทำหนังสือเรียนแต่ละรายวิชา ควรจะมีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนแต่ละรายวิชาด้วย

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- 2.1 ควรมีการวิจัย เพื่อวิเคราะห์ถึงลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสือเรียนที่เป็นวิชาเลือกเสรีด้วย เพื่อจะได้ผลการวิจัยที่ครอบคลุมยิ่งขึ้น
- 2.2 ควรมีการวิจัย เพื่อวิเคราะห์ถึงลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสืออ่านนอกเวลา ระดับมัธยมศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการจัดทำและเลือกใช้หนังสืออ่านนอกเวลา
- 2.3 ควรมีการวิจัย เพื่อสำรวจกิจกรรมที่ส่งเสริมการปลูกฝังลักษณะความเป็นพลเมืองดีของโรงเรียนมัธยมศึกษา